

Bu makaleye atıf yapmak için:

Gölpınar, Asuman. Kitap Değerlendirmesi *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Oded Peri. *Filistin Araştırmaları Dergisi (FIAD)*, no. 1 (Yaz 2017): 93- 97.

DEĞERLENDİRMELER/ REVIEWS

Peri, Oded. *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*. Leiden, Netherlands: Brill, 2001. xi + 219 p. ISBN-13: 978-9004120426

Asuman GÖLPINAR

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye (golpinar@hotmail.com @AsumanGlpnar)

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi

Gönderim Tarihi: 03/07/2017, Kabul Tarihi: 05.07.2017

Kudüs'te İslam Hâkimiyeti Altında Hristiyanlık: Erken Osmanlı Döneminde Kutsal Yerler Meselesi olarak adının çevrilebileceği bu kitapta Oded Peri, İbrani Üniversitesi'nde tamamlamış olduğu doktora tezine dayanarak, Osmanlı Devleti'nin Kudüs'ü fethinden hemen sonra, bu şehirde Hristiyanlığın en kutsal mekânları çerçevesinde ne tür bir siyaset izlediğini, temel olarak arşiv kaynaklarını kullanarak anlamaya ve aktarmaya çalışmıştır.

Peri'nin *Önsöz*'ünde de belirttiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kudüs'teki Hristiyanların Kutsal Yerleri üzerine olan siyaseti hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bunların hemen hemen hepsi daha ziyade 18. yüzyıl ile başlayıp 19. yüzyılda zirveye ulaşan uluslararası güçlerin Kudüs'te söz sahibi olma yarışında, Osmanlı'nın tutumunu incelemek üzere yapılmış çalışmalar olduğunu söyler. Dahası bunların çoğunun da tarafsızlık ve akademik noktada sorunlu olduğunu ifade eder. Ve bu çalışmaların, Osmanlı'nın bu şehri fethinden sonra ne tür bir siyaset izlediğinden ve Kutsal Yerler Meselesinin çözümüne ne tür formüller geliştirdiğinden ya hiç bahsetmedikleri ya da çok kısa bir iki bölüm veya cümle ile geçtirdiklerinden bahseder. İşte bu noktada, yazarın bu kitapta anlatmaya çalıştığı şey, Osmanlı gücünün zirvesinde iken, Avrupa'da söz sahibi olduğu ve iç işlerine kimseyi karıştırmadığı dönemlerde, yani Kutsal Yerler Meselesinin uluslararası bir meseleye dönmeden önce, tamamen "yerel" ve "iç" bir mesele iken, yöneticilerin yabancı müdahalesi ve dış baskıdan uzak olarak özgür ve özgün çözümler üretebildikleri zamanlarda, Osmanlı yöneticileri Kutsal Yerler Sorunu

ile nasıl uğraştılar sorusunun cevabıdır. Ve kendi ifadesiyle, bu kitap, Osmanlı Devleti'nin bu şehirdeki ilk iki yüzyılında (16 ve 17. yüzyıllar) "Kutsal Yerler Meselesinde Osmanlı siyasetini sistematik olarak keşfetmeye çalışan ilk girişimdir".

Oded Peri, kitabını yazarken temel olarak Osmanlı arşiv kaynaklarını kullanmıştır. Bunların en başında Kudüs'teki şer'îye mahkemesi sicil kayıtları gelmektedir. Bunun dışında, İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki arşiv belgelerinden faydalanmıştır. Konu Hristiyanlık olunca, Kudüs'teki kilise arşivlerinin kullanılması oldukça önemlidir; ancak Rum Ortodoks Patrikliği dışında buna izin veren bir kilise makamı olmadığından, sadece adı geçen patrikliğin arşivinden faydalanabilmiştir. Tüm bu arşiv kaynaklarını yazar ikincil kaynaklarla desteklemiştir.

Kitap temel olarak dört bölümü ihtiva etmektedir. Oldukça sistematik olarak işlenen bu bölümler, çok iyi bir biçimde alt başlıklarla bölünerek, her bir konun kendi içinde anlaşılır olması sağlanmıştır. Tüm bu bölümlerde Kudüs'te bir İslam devleti olarak Osmanlı'nın ilk iki yüzyılında Kutsal Yerler Meselesi çerçevesindeki dinî, hukukî, iktisadî ve siyasî yapı anlatılmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümü ile de anlatılan iki yüzyıldan sonraki gelişmeler kısaca özetlenmiştir.

Erken Osmanlı Döneminde Kutsal Yerler Meselesinin Temel Unsurları başlığını taşıyan birinci bölümde yazar, öncelikle Hristiyanlık için "Kutsal Yerler" olan, Osmanlı'nın "Kamame Kilisesi" olarak adlandırdığı, Hristiyan inancında Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği, mezarının olduğu ve göğe yükseldiği yerleri ihtiva eden Kudüs'teki "Kutsal Kabir Kilisesi" ve yine Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın doğduğu mağarayı içinde barındıran Beytullahim'deki "Doğuş Kilisesi"ni krokiler ve fotoğraflarla detaylı olarak anlatır. Bu anlatım önemlidir, çünkü bu iki kutsal yerdeki her şey ve her alan Hristiyanlar için çok çok büyük önem taşımaktadır ve bu kiliselerdeki her şey ve her yer Hristiyanlığın farklı mezheplerince paylaşılmış durumdadır.

Birinci bölümün birinci kısmında Kutsal Yerlerin tanımı yapılırken, ikinci kısmında Osmanlı'nın bu bölgedeki ilk iki yüzyılında Kudüs, Beytullahim ve Beyt Câlâ'da yaşayan Hristiyan nüfusa değinilir. Temel olarak Osmanlı'nın buradaki ilk tahrir kayıtları kullanılarak Hristiyan nüfus tahmin edilmeye çalışılmıştır. Sonrasında yazar, yine tahrir defterlerine dayanarak Hristiyanların kendi içlerinde, mezhepler bazında sayılarını bulmaya çalışmıştır. Rum Ortodoks, Ermeni, Yakubî Süryanî, Mârûnî, Kıptî, Katolik ve Nasturî mezheplerine mensup Hristiyan nüfusun hem sayısı hem de uğraştıkları meslekler itibarıyla, buralardaki Hristiyan nüfusun ekonomik ve demografik etkinliklerini anlamaya çalışmıştır. Bu sayıları da tablolar ve grafiklerle, oldukça anlaşılır bir biçimde göstermiştir. Bu bölümün üçüncü ve dördüncü

kısımlarında ise Kutsal Yerler Meselesi ile ilgili olarak hem Osmanlı öncesi durum hem de Osmanlı bölgeyi aldığındaki durum kısaca özetlenmiştir.

Osmanlı Hâkimiyeti Altında Kutsal Yerlerin Hukukî Statüsü başlıklı ikinci bölüm, adından da anlaşıldığı üzere, Osmanlının Kutsal Yerler üzerine olan siyasetinin hukukî temellerinin teori ve pratikte nasıl olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. İşin teori kısmını anlatırken bir İslam devleti olan Osmanlının şer'î hukuk çerçevesinde zaten var olan "gayr-i müslim" statüsünü, hukukî temellerinin en önemli unsuru olarak kabul ettiği belirtilir. Ve bunun sadece Osmanlı'ya mahsus olmadığı, kendisinden önceki İslam devletleri tarafından esas kabul edilen bir uygulamanın devamı olduğu vurgusundan hareketle, Osmanlının hukukî zemininin buradaki bir İslam geleneğinin devamı olduğu belirtilir. Kudüs'ün Müslüman ilk fâtihi olan Hz. Ömer tarafından Hristiyanlara tanınan hakları ihtiva eden "Hz. Ömer Ahidnâmesi" bu noktada yüzyıllar boyunca burayı idare eden İslam devleti idarecilerinin temel referans noktası olduğu gibi, yine bir İslam devleti olan Osmanlı tarafından da en önemli temel kaynaktır. İmparatorluğun her yerinde olduğu gibi bu konu ile ilgili olan meselelerde de şer'î hukukun cevap vermediği konularda padişahın ferman, beratlarından oluşan *kanunnameler* diğer bir hukukî referans noktasıdır. Osmanlının kendi teb'ası olmayan gayri Müslimlere, bir takım Hristiyan devletlerle yapılan antlaşmalar ile verilen *ahidnameler* de Osmanlıyı hukuken bağlayan diğer bir kaynaktır.

Hukuk ile ilgili bu ikinci bölümün ikinci kısmında yazar, tüm bu teorik meselelerin, uygulamada nasıl olduğunu aktarmaya çalışmıştır. Dört başlık çerçevesinde Kutsal Yerlerdeki hukukî uygulamalar incelenmiştir. Kutsal Yerlerin Hristiyanlar için mukaddesliğinin nasıl süregelmiş olduğu, Kutsal Yerlere Müslüman ahali tarafından yapılmış birtakım ihlal ve müdahalelerin Osmanlı tarafından nasıl çözüme kavuşturulduğu, bu yerlerin içinde ve civarında Hristiyanların ibadetlerini nasıl yaptıkları ve Kutsal Yerlerin tamir ve bakımı ile ilgili mevzularda Osmanlı uygulamalarının nasıl olduğu mevzuları ele alınmıştır. Tüm bu anlatılardan sonra yazarın vardığı sonuç şudur: Osmanlı uygulamasında, her ne olursa olsun bu Kutsal Yerlerin Hristiyanlara ait olduğu ve onlarda kalması gerektiği ve bunlar içinde tüm Hristiyan mezheplerinin özgürce ibadetlerini yapabilmelerini sağlamanın kendi siyasetlerinin temel unsuru olarak gördükleridir. Dahası, bu yerleri gerek muhafaza gerekse farklı Hristiyan mezheplere olan yaklaşım itibarıyla hiçbir Hristiyan devletin yapamayacağı kadar (Bizans ve Haçlı dönemi örneklerinden hareketle), başarılı bir biçimde idare etmiştir Osmanlı.

Üçüncü bölüm *Osmanlı Devleti ve Kutsal Yerler Üzerine Kiliseler Arası Çatışma* başlığını taşımaktadır. Burada yazar, Hristiyan mezhepler arasında çıkan ve tarih boyunca zaman zaman ölümle bile sonuçlanabilen birtakım ihtilafli mevzuların neler olduğunu ve Osmanlı döneminde de devam

edegelmış bu meselelere nasıl çözüm üretildiğini ele almıştır. Öncesinde Osmanlının bu bölgede varlık göstermiş diğer İslam devletlerinden farkı ve bunun Hristiyan mezhepler üzerine yansması anlatılmıştır. Osmanlının Suriye, Filistin ve Mısır'ı fethi bölge için yeni bir başlangıç olmuştur. Çünkü Ortodoks Kilisesi'nin dört büyük patrikliği olan İskenderiye, Kudüs, Antakya ve İstanbul, Bizans'tan sonra ilk kez aynı siyasi otoritenin topraklarının bir parçası olmuştur. İlâveten, Ermeni Patrikliği'ne verilen yetkilerle de Ermeniler dinî anlamda güçlenmişlerdir. Ki tüm bunlar Kutsal Yerlerdeki kiliselerin kendi aralarındaki çekişmelerde dengeleri değiştiren unsurlar olmuştur.

Bu bölümün en ilginç kısmı, yazarın farklı Hristiyan mezhepleri arasındaki ihtilafların hangi başlıklar altında toplandığını ve bu ihtilafların neler olduğunu anlattığı kısımdır. Yazar bu ihtilaflı mevzuları üç başlıkta ele almıştır: Kutsal Yerlerdeki "aidiyet" mücadelesi, Kutsal Yerlerdeki "ibadet" mücadelesi ve daha küçük kiliseler üzerinde "hâkimiyet" mücadelesi. Kutsal Yerlerdeki her alan ve her şey ve her unsur Hristiyanlar için çok mukaddes olduğundan, buradaki birtakım imtiyaz ve yerlere sahip olmak her Hristiyan mezhebinin arzu ettiği bir şeydi. Ama bu arzu kendi içlerindeki mücadelelerde bazen çözümsüz bazen de ölüme kadar varabilen sıkıntılı süreçler olabiliyordu ki burada Osmanlı otoritesinin yaklaşımı nasıl oluyordu sorusunun cevabını örneklerle anlatılmıştır. Yine, mezheplerin farklı olan âyin ve ibadetlerinde zaman zaman çatışmalar yaşanabiliyordu ki yine Osmanlının müdahalesi gerekiyordu. Kıptî, Habeş, Yakubî Süryânî, Sırp ve Gürcü Kiliseleri gibi daha küçük çaplı ve himâyeye muhtaç durumda olan kiliselerin himâyesi meselesi de üç büyük kilise olan Rum Ortodoks, Ermeni ve Fransiskanlar tarafından temsil edilen Katolik kilisesi arasında ciddi sıkıntılı mevzulara dönüşebiliyordu. Yazar tüm meselelerin çözümünde Osmanlının politikasının rastgele, keyfî, değişken unsurları barındıran bir yaklaşım mı olduğunu yoksa iyi planlanmış, rasyonel, sistematik ve belirli hedefleri olan bir şey mi olduğu sorusunu sorar. Vardığı cevap nettir: Osmanlı tüm bu ihtilafları çözerken esas aldığı şey "ibadet özgürlüğü"dür. Yani hangi kilisenin nereyi elinde tuttuğu meselesi bu ilk iki yüzyıl için Osmanlı siyasetinde çok önemli olmayıp, aidiyet ve ibadet meselelerini birbirinden ayırmış ve her Hristiyan mezhebin ibadetini rahatça yapabilmesi üzerinden kararlar vermiştir- ta ki 1699'da Karlofça Antlaşması'na kadar. Yani Osmanlının Kutsal Yerlerin Hristiyan ibadet merkezleri olarak devamını ve işlevini sürdürmesini kendi İslami ve diplomatik görevlerinin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü söyler Oded Peri.

Kutsal Yerleri elinde tutmanın iktisadî yönünü ele alan dördüncü bölümün başlığı ise *Osmanlı Devleti'ne Bir Gelir Kaynağı Olarak Kutsal Yerlerdir*. Bu bölümde yazar bu Kutsal Yerleri hac amacı ile ziyarete gelen Hristiyanlardan devlet tarafından alınan vergiler konusunu ele almıştır. Yine Osmanlının çeşitli arşiv kaynaklarına dayanarak 16. ve 17. yüzyıllarda bu kutsal mekânları

ziyaret eden hacıların sayısı ve bunlardan alınan vergilerden gelen geliri çeşitli tablolar, grafikler ve şemalarla hesaplamaya çalışmıştır. Bu vergilerin nasıl toplandığı ve devlet tarafından nerelerde kullanıldığı soruları da bu bölümde detaylı bir şekilde cevaplandırılmış ilginç sorulardır. Buralardan tahsis edilen vergilerin Kudüs'teki başta Haseki Sultan Vakfı olmak üzere birtakım İslami vakıflara tahsis edildiğini tespit etmiştir yazar. Yani bu şehirdeki kutsal mekânlara ait yerlerden toplanan vergiler yine bu şehirdeki dinî amaçlı yerlerde kullanılmıştır. Bu mekânlardan elde edilen gelirin de Kudüs'ten elde edilen gelirin ne kadarına tekabül ettiğini de göstermeye çalışmıştır.

Sonuç bölümünde oldukça özet bir biçimde kitapta detaylı olarak ele alınan yüzyıllardan sonraki yüzyıllarda Kutsal Yerler ile ilgili olan gelişmeler aktarılmıştır. 1699 Karlofça Antlaşması ile Kutsal Yerler meselesinin nasıl iç mesele olmaktan çıkıp bir uluslararası mesele haline dönüştüğü ve 19. yüzyılın ortalarında nasıl tamamen artık çözümün tek başına Osmanlının elinde olmadığı ve Avrupalı diğer güçlerle birlikte çözüm üretilebilecek bir hâle geldiği ve "Kutsal Yerlerin Statükosu" olarak bilinen çözümün Berlin Antlaşması (1878) ile kabulü ile de nasıl uluslararası hukukî bir mevzu olduğu anlatılmıştır.

Kudüs gibi kutsal yönleri ve bunların siyasete dökülmüş hâli ile uluslararası arenada sürekli gündemde olan bir şehrin tarihi üzerine yapılan araştırmalar, bu şehri tanımak ve tarihte bu şehirdeki ihtilafların nasıl çözülmüş olabileceğine dair fikir edinip, günümüzde faydalanmak açısından çok büyük önemi haizdir. Özellikle Kudüs'ü dört yüz yıl elinde tutmuş Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şehri nasıl idare ettiğini anlamak ayrıca önemlidir. Bu açıdan Oded Peri tarafından yazılmış olan *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of Holy Sites in Early Ottoman Times* adlı kitap, Kudüs'ün Osmanlılar tarafından fethinden sonraki tarihine dair, bu alanda kaleme alınmış pek bir kaynağın olmaması itibarıyla, muazzam bir boşluğu dolduruyor. Osmanlı arşiv kaynaklarının kullanılarak yazılmış olması da bu kitabı bilimsel, güvenilir ve değerli kılıyor. Umulur ki en kısa zamanda bu kitabın Türkçeye çevirisi yapılarak Kudüs'ün tarihini merak eden Türk okuyucusunun da istifadesine sunulur.